

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Методика правового виховання учасників : учеб. пособ. [для студ. пед. ін-тов по спец. № 2108. История с доп. спец. «Сов. право»] : под. ред. А. В. Мицкевича, В. М. Обухова. – М. : Просвещение, 1982. – 223 с.
2. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильнян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильняна. – Х. : Право, 2010. – 368 с.
3. Правознавство : підруч. / А. І. Берлач, Д. О. Карпенко, В. С. Ковальський [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Копейчикова, А. М. Колодія. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 752 с.
4. Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України від 18.10.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 43. – Ст. 1921.
5. Про Програму правової освіти населення України : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.1995 р. № 366 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/366-95-п>. – Назва з екрану.
6. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Л. Т. Рябовол. – Київ, 2015. – 600 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун ; [пер. з рос.]. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
8. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / С. В. Бобровник, В. С. Журавський, О. Л. Копиленко [та ін.] ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
9. Теорія держави і права (опорні конспекти) : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / авт.-упоряд. М. В. Кравчук. – К. : Атіка, 2003. – 288 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Рябовол Лілія Тарасівна – доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

УДК 347.91/95

РІШЕННЯ СУДУ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ ФАКТ
ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Олександр БРАТЕЛЬ (Київ)

У статті в теоретичному та практичному аспектах досліджено процесуальний юридичний факт цивільного судочинства – рішення суду. Змістовний аналіз положень цивільного процесуального законодавства та доктрини цивільного процесуального права дозволив визначити головні відмінності між категоріями «судове рішення» та «рішення суду». Серед існуючого обсягу функцій процесуальних юридичних фактів, перелік яких сформувався в теорії цивільного процесу, визначено функції притаманні для рішення суду, як цивільного процесуального явища. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення положень статті 208 Цивільного процесуального кодексу України.

Ключові слова: процесуальні юридичні факти, судові акти, рішення суду, функції рішення суду, ознаки рішення суду, форми судових актів.

В статье в теоретическом и практическом аспектах исследован процессуальный юридический факт гражданского судопроизводства – решение суда. Содержательный анализ положений гражданского процессуального законодательства и доктрины гражданского процессуального права позволил определить главные различия между категориями «судебное решение» и «решение суда». Среди существующего объема функций процессуальных юридических фактов, перечень которых сформировался в теории гражданского процесса, определены функции присущие решению суда, являющимся гражданским процессуальным явлением. Сформулированы предложения по усовершенствованию положений статьи 208 Гражданского процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: процессуальные юридические факты, судебные акты, решения суда, функции решения суда, признаки решения суда, формы судебных актов.

In the article procedural legal fact of civil procedure of «a court decision» is researched in the theoretical and practical aspects. Meaningful analysis of the provisions of civil procedural law and civil procedural law doctrine allowed identifying of the main differences between the categories of «judgment» and «a court decision». Among the functions of the existing level of procedural legal facts, a list of which has formed the theory of civil procedure, the functions inherent to the a court decision as civil procedure phenomenon are determined. Suggestions on improving the provisions of Article 208 of the Civil Code of Ukraine are formulated.

Key words: procedural legal facts, judicial acts, a court decision, functions of court decision, the court decision signs, forms of judicial acts.

Постановка проблеми. Основоположна мета цивільного судочинства полягає у захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави або суспільних інтересів. Досягнення

вказаної мети забезпечується широким арсеналом процесуальних засобів. Процесуальна діяльність суду, у випадку нормального протікання цивільного процесу, в кінцевому результаті знаходить своє відображення в ухваленому судом рішенні. Саме рішення суду є завершальним етапом всієї правозастосовної діяльності, отримуючи своє закріплення у формі офіційного юридичного документа, який регламентує поведінку суб'єктів правовідносин, активно впливаючи як на загальний, так і на безпосередній об'єкт правозастосовної діяльності. Ухвалене рішення суду зазвичай сприймається в якості юридичного факту, який впливає та врегульовує сферу матеріальних правовідносин. Таке сприйняття рішення суду є певною мірою не вірним, адже рішення, крім матеріально-правових наслідків, призводить до настання цілого ряду наслідків цивільного процесуального характеру. Від змісту та якості ухваленого рішення судом першої інстанції прямо залежить можливість виникнення та протікання подальших стадій цивільного процесу. Безсумнівно рішення суду може розглядатись з різних правових позицій. Проте малодосліджені аспекти приналежності рішення суду до сфери процесуальних юридичних фактів заслуговують окремої уваги та потребують проведення обґрунтованих наукових досліджень вказаного процесуального явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на відсутність наукових досліджень, присвячених визнанню рішення суду в якості процесуального юридичного факту, який призводить до виникнення зміни або припинення цивільних процесуальних правовідносин, за основу були взяті наукові праці, в яких переважно досліджувались загальні аспекти судових рішень, як правового явища. Питання розкриття змісту та співвідношення категорій «судові акти», «судове рішення», «рішення суду» на науковому рівні досліджували наступні вчені радянського та сучасного періодів розвитку правової науки: М.Г. Авдюков, С.Н. Абрамов, І.В. Андронов, М.А. Гурвіч, С.К. Загайнова, О.В. Кот, В.В. Комаров, І.О. Колотілова, О.Ф. Клейнман, Л.С. Лисенко, Д.Д. Луспеник, В.В. Маслов, М.О. Рожкова, В.І. Тертишніков, Г.Л. Осокіна, Г.В. Фазикош, О.В. Хахальова, Д.М. Чечот, О.М. Шиманович, М.Й. Штефан, М.М. Ясинок, В.В. Ярков та інші.

Незначна кількість досліджень в даній сфері свідчить про низький рівень наукового інтересу до даної проблематики з боку вчених-процесуалістів, що відповідним чином відкриває нові шляхи для здійснення наукових розвідок в даному напрямку.

Мета статті полягає в спробі з наукових та практичних позицій дослідити рішення суду як процесуального юридичного факту цивільного судочинства України. З цією метою були поставлені наступні завдання: виокремити відмінності між процесуальними категоріями «судове рішення» та «рішення суду»; окреслити функції та ознаки рішення суду в контексті його приналежності до сфери процесуальних юридичних фактів цивільного судочинства; сформулювати пропозиції законодавчого характеру, спрямовані на удосконалення норм Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [1].

Виклад основного матеріалу. Процесуальні юридичні факти як правове явище, без перебільшень, посідають ключове місце в динаміці цивільного процесу, забезпечуючи реалізацію завдань та мети цивільного судочинства, закріплених в ст. 1 ЦПК України. Змістовне ознайомлення з доктриною українського цивільного процесуального права засвідчило той факт, що сфера процесуальних юридичних фактів не піддавалась комплексному науковому дослідженню з боку вітчизняних вчених-процесуалістів. Сучасна цивільна процесуальна наука підтверджує наявність лише фрагментарних спроб у дослідженні окресленої проблематики.

Правова природа та безпосереднє призначення цивільного процесу, як обслуговуючого механізму існування цивільних правовідносин, полягає в тому, що цивільний процес є складним комплексним фактичним складом, який характеризується взаємозв'язком складових його елементів, спрямованих на досягнення одного з головних результатів вказаного процесу - ухвалення судового рішення (судовий наказ, рішення, постанова).

Процесуальні дії (у загальному розумінні) вчинювані судом та особами, які беруть участь у справі, спрямовані на отримання судового захисту порушених, невизнаних або

оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави чи суспільних інтересів, а процесуальні дії вчинювані судом спрямовані на забезпечення справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду цивільних справ з метою ефективного захисту вищезазначених порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних.

Дослідження актуальних питань цивільного процесуального права дозволило зробити висновок про відсутність доктринальних підходів до визначення, зокрема, поняття «процесуальні юридичні факти». Існуючі спроби сформулювати дане поняття зводяться до проекції загальноприйнятого в цивільному праві поняття «юридичний факт» на сферу цивільних процесуальних правовідносин. Як наслідок, під юридичними фактами в цивільному процесуальному праві зазвичай розуміють певні життєві обставини, що призводять до виникнення, зміни або припинення цивільних процесуальних правовідносин. Разом з тим, вказане формулювання не повною мірою розкриває зміст існуючих правовідносин, зокрема, і тому, що прояв юридичних фактів не завжди пов'язаний виключно з окремими життєвими обставинами.

З огляду на це, під процесуальними юридичними фактами пропонується розуміти обумовлені певними життєвими обставинами, нормативно-правовими приписами чи поведінковими факторами дії або бездіяльність учасників цивільного процесу, які призводять до процедурних наслідків, та з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Інститут судового рішення привертав та продовжує привертати особливу увагу не лише практикуючої юридичної спільноти, але й науковців. Зважаючи на різницю у поглядах щодо поняття, змісту, форм, ознак, видів, класифікації та значення судових рішень, переважна більшість з них схиляються до того, що судові рішення належать до площини процесуальних юридичних фактів.

Відразу слід наголосити, що в даній статті будуть досліджені питання, пов'язані з одним із різновидів процесуальних юридичних фактів – рішення суду. Словосполучення «рішення суду», з огляду на буремні політичні події, що відбуваються в українській державі, все частіше почало згадуватись не лише в юридичному обігу, але й в засобах масової інформації. Використання даного словосполучення для позначення результатів діяльності суду часто здійснюється з грубим порушенням вимог законодавства. Все частіше помилки у застосуванні вказаного поняття допускаються не лише журналістами, але й практикуючими юристами та науковцями.

Коріння такої плутанини обумовлені, насамперед, недосконалістю цивільного процесуального законодавства, зміст якого породжує елементарні термінологічні помилки.

Так, у ст. 208 ЦПК України, яка має назву «Види судових рішень» передбачені такі форми судових рішень: 1) ухвали; 2) рішення; 3) постанови. Як результат, у статтях 208-223 ЦПК України використовуються два досить схожі, але різних за змістом поняття: «судове рішення» та «рішення суду».

Для пересічного громадянина вказані словосполучення виглядають як звичайні слова синоніми, що цілком є логічним для повсякденного сприйняття та використання у побутовій сфері. Разом з тим, виходячи зі змісту ст. 208 ЦПК України існує суттєва різниця між досліджуваними поняттями. Детальний аналіз положень глави 7 розділу III ЦПК України дозволяє зробити висновок про існування плутанини та підміни понять «судове рішення» та «рішення суду», що принаймні є не прийнятним для сфери цивільних процесуальних правовідносин.

Враховуючи відсутність законодавчого визначення кожної із згадуваних категорій можна зробити висновок, що поняття «судове рішення» є ширшим за змістом та узагальнюючим для таких категорій як: рішення суду, ухвала суду, постанова суду і судовий наказ, визначені в законі як форми судових рішень (ст. ст. 95, 208 ЦПК України).

Неоднаковість розуміння та застосування категорій «судові рішення» та «рішення суду» має тривалу історію та стосується таких сфер як: законодавча, судова, наукова та інформаційна.

Поняття «судове рішення» згадувалось, зокрема, ще в ЦПК України 1963 р. Так, у главі 22, яка мала назву «Рішення суду» у статтях 209 та 212 використовувалось поняття «судове рішення». Змістовний аналіз норм вказаної глави дозволяє зробити висновок про відсутність відмінностей та повну синонімічність понять «рішення суду» та «судове рішення».

Вказана законодавча тенденція збереглась і в ЦПК України від 18.03.2004 р. Незважаючи на те, що у ст. 208 ЦПК України чітко визначені види судових рішень (ухвали, рішення та постанови), поняття «рішення суду» продовжує дублюватись та ототожнюватись з поняттям «судове рішення» без вказівки на будь-які відмінності між ними (ст.ст. 214, 218, 222 ЦПК України).

Аналогічна ситуація простежується також у доктрині цивільного процесуального права, що обумовлює необхідність дослідити вказане питання більш змістовно.

М.Г. Авдюков у своїй праці «Судове рішення» зазначав, що термін «рішення» використовується іноді як узагальнюючий відносно всіх процесуальних актів, які ухвалюються судовими органами, тобто в значенні суджень суду у всіх питаннях, віднесених до його компетенції незалежно від форми його вираження [2, с. 7].

М.А.Гурвіч і С.Н.Абрамов розглядали судове рішення як постанову суду, якою розв'язується спір про право цивільне й захищається суб'єктивне право [3, с. 99; 4, с. 110]. Цієї думки дотримується й В.І. Тертишніков [5, с. 208-209].

О.Ф. Клейнман тлумачив судове рішення як постанову суду, в якій дається відповідь на позовні вимоги й визначаються права та обов'язки сторін, що виникають зі спірних правовідносин [6, с. 239].

На думку М.Б. Зейдера, судове рішення – це процесуальний акт, який є результатом діяльності суду, що активно здійснюється ним по з'ясуванню фактичних обставин справи, вирішенню спору, захисту порушеного чи оспорюваного права і, як наслідок, по охороні правосуддя [7, с. 17].

М.А. Гурвіч визначав судове рішення як постанову суду першої інстанції, якою вирішується матеріально-правовий спір і дається тим самим відповідь на звернення до суду про захист суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу [8, с. 245]. Дещо пізніше ним пропонувалось визначення самого поняття «рішення суду». «Рішення суду – акт державної влади, акт державної функції. Воно становить собою імператив. Містить веління, наказ» [8, с. 5].

Д.М. Чечот притримувався позиції згідно якої судове рішення це постанова суду, якою вирішується по суті матеріально-правовий спір, що є об'єктом процесу, з метою остаточного встановлення і захисту прав і інтересів суб'єктів цього спору [9, с. 6].

О.В. Хахалева пропонує наступне визначення поняття «судового рішення» - це процесуальний акт судової влади, винесений іменем держави, що вирішує правовий конфлікт по суті з метою внесення визначеності в спірні правовідносини, який відповідає вимогам обґрунтованості, законності, умотивованості, справедливості і доцільності [10, с. 7].

На думку Г.Л. Осокіної рішення суду – це судова постанова, що містить висновки суду першої інстанції про те, чи підлягає задоволенню вимога зацікавленої особи про захист порушених чи оскаржених прав, свобод, законних інтересів. Таким чином, судове рішення завжди містить відповідь суду першої інстанції на головне питання цивільного судочинства: чи володіє зацікавлена особа, яка звернулася до суду з позовом або заявою, правом на отримання судового захисту в порядку позовного, публічного або особливого проваджень [11, с. 241].

Вітчизняні вчені-процесуалісти, зокрема, В.В.Комаров розглядає судове рішення як акт правозастосування, ухвалений іменем України, оформлений у вигляді процесуального документа, що владно підтверджує правовідносини сторін на основі встановлених у судовому засіданні фактичних обставин справи [12, с. 628].

І.В. Андронов розглядає категорію «рішення суду» як вольовий акт правосуддя в цивільному процесі, ухвалений судом іменем України у встановленому законом порядку в

результаті здійснення правозастосовної діяльності, який містить в собі наказ і підтвердження наявності або відсутності правовідносин, спрямований на охорону та захист прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права, який має наслідком виникнення, зміну або припинення процесуальних, а в деяких встановлених законом випадках і матеріальних правовідносин [13, с. 6].

Досліджуючи інститут судового рішення в системі цивільного судочинства В.В. Маслов вважає, що судові рішення - це основний процесуально-правовий документ, який ухвалюється судом у нарадчій кімнаті іменем держави й від її імені, відповідно до норм процесуального законодавства, на основі всієї системи доказів, яку суд дослідив у судовому засіданні з посиланням на норми матеріального права та судові прецеденти Верховного Суду України і Європейського суду з прав людини, має письмову форму й захищає суб'єктивне право або інтерес фізичних, юридичних осіб чи держави [14, с.186].

М.М. Ясинок визначає судові рішення як процесуально-правовий документ, який ухвалюється судом від імені та іменем держави на підставі норм цивільного процесуального права [15, с. 60].

В підручниках з цивільного процесу пропонуються такі визначення категорії «судове рішення».

Судове рішення - це акт правосуддя, що ґрунтується на встановлених у ході судового розгляду обставинах та застосуванні норм права; акт, яким вирішуються вимоги, заявлені в позовному провадженні, або вимоги, спрямовані на охорону й захист свобод та інтересів у порядку окремого провадження [16, с. 277]. Судові рішення - це акти правосуддя у справі, які ґрунтуються на встановлених у судовому засіданні фактах і застосуванні норм матеріального і процесуального права [17, с. 401].

Наведені визначення категорії «судове рішення» у своїй більшості вказують на те, що судові рішення є актом судової влади, що вирішує правовий конфлікт по суті. Такий висновок є неприйнятним, адже у ст. 208 ЦПК України «Види судових рішень» також згадуються ухвали суду, які є лише однією із форм судового рішення. У свою чергу, ухвали постановлені судами першої інстанції з питань, пов'язаних з рухом справи, зазвичай ніяким чином не вирішують правовий конфлікт по суті.

Слід погодитись з І.В. Андроновим, який справедливо наголошує, що ситуацію, коли практично одне й те саме найменування використовується для позначення родового і видового понять, не можна вважати вдалою [13, с. 10]. Термін «рішення» традиційно використовується в цивільному процесуальному праві стосовно актів суду, якими вирішується справа по суті, і він не повинен застосовуватися до інших актів, які не мають подібних властивостей, до таких, наприклад, як ухвали суду. Крім того, плутанина в термінології може призвести до різного тлумачення тих чи інших норм закону.

З метою вирішення нормативно-термінологічної плутанини слід зазначити, що в контексті положень ст. 208 ЦПК України ознаки судових рішень притаманні не лише для таких його форм як: ухвали суду, рішення суду та постанови Верховного Суду України, але й для судових наказів. Відповідно до ч. 1 ст. 95 ЦПК України судовий наказ є особливою формою судових рішень, що видається в наказному провадженні. Відсутність судового наказу в переліку форм (видів) судових рішень (ч. 1 ст. 208 ЦПК України) є суттєвою законодавчою прогалиною, яке потребує відповідного вирішення.

Відповідно до ч. 2 ст. 208 ЦПК України питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених ЦПК України, зокрема за результатами перегляду судових рішень в порядку апеляційного та касаційного проваджень, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал.

Рішення суду, в класичному його розумінні, ухвалюється за результатами остаточного розгляду цивільної справи в суді першої інстанції, а у випадках, передбачених ст. ст. 389-6 та 389-11 ЦПК України (провадження в справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень

третейських судів) суд постановляє ухвалу за правилами, встановленими ЦПК України для ухвалення рішення суду. Також рішення суду може ухвалюватись за результатами перегляду судових рішень в порядку апеляційного (ст. 307 ЦПК України) та касаційного провадження (ст. 336 ЦПК України). Перегляд судових рішень Верховним Судом України закінчується ухваленням постанов (360-3 ЦПК України).

Як вбачається зі змісту ст. 208 ЦПК України, у цивільному процесуальному законодавстві категорія «рішення» використовується у двох значеннях, як: 1) узагальнююче родове поняття для позначення всіх актів, що ухвалюються судами (судові рішення); 2) судовий акт, яким справа вирішується по суті (рішення суду). Слід погодитись з І.О. Колотіловою, яка наголошує, що використання практично одного терміну для позначення родового і видового поняття є неправильним, оскільки призводить до різного тлумачення одних і тих самих положень законодавства. Така тавтологія зазвичай призводить до плутанини в теорії цивільного процесуального права та неоднозначності в судовій практиці [18, с. 191].

Плутанина у застосуванні вищезазначених понять простежується також на рівні дисертаційних досліджень. Зокрема, в дисертації Г.В. Фазикош «Судове рішення в цивільному судочинстві» аргументується доцільність структурованої побудови судового рішення, шляхом виділення в ньому п'яти складових частин (вступна, описова, обґрунтовальна, мотивувальна та резолютивна) [19, с. 15]. На перший погляд, вказана пропозиція має право на життя. Проте, відповідно до ст. 208 ЦПК України одним із різновидів судових рішень також є ухвала суду, яка може викладатись як у вигляді окремого процесуального документа з виходом суду до нарадчої кімнати, так і постановляється на судовому засіданні без виходу до нарадчої кімнати. У зв'язку з цим, складно уявити можливість виділення в ухвалі суду, яка постановляється судом без виходу до нарадчої кімнати, п'яти її складових частин.

Неоднаковість у застосуванні судами понять «судові рішення» та «рішення суду» простежується, зокрема, й у постанові Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 р. № 14 «Про судове рішення у цивільній справі» [20]. У пункті 7 постанови вказано, що під судовим рішенням, зазначеним у ч. 3 ст. 61 ЦПК України, мається на увазі будь-яке судове рішення, яке ухвалює суд у порядку цивільного судочинства, яким справа вирішується по суті (рішення, у тому числі й заочне, або ухвала, а також судовий наказ). Разом з тим, у п. 21 цієї ж постанови передбачено, що роз'яснювати відповідно до ст. 221 ЦПК України суд може лише рішення суду (у вузькому розумінні цього поняття). У свою чергу, постановою роз'яснено, що відповідно до ст. 219 ЦПК України суд може з власної ініціативи або за заявою осіб, які беруть участь у справі, виправити допущені в судовому рішенні описки чи арифметичні помилки, тим самим поширюючи свою дію на виправлення як рішень, так й ухвал та постанов. З огляду на безсистемність у застосуванні категорій «судові рішення» та «рішення суду» в нормах ЦПК України, зокрема, у ст. ст. 208-223, необхідно виходити з того, чи застосовується норма права до рішення у вузькому розумінні, чи широкому.

Неточності у застосуванні та тлумаченні досліджуваних категорій зустрічаються також і в юридичній літературі. Наприклад, у підручнику «Курс цивільного процесу» міститься наступний абзац: «Рішення суду, залежно від питання, яке вирішується судом, поділяється на два види: ухвали і рішення» [12, с. 625].

На існування термінологічної невизначеність свого часу вказував М.Г. Авдюков, зазначаючи, що термін «рішення суду» вживається у двох значеннях: у першому, найбільш розповсюдженому, тобто це акт правосуддя в цивільних справах, яким вирішується спір між сторонами по суті; у другому значенні вказаний термін використовується як збірне (загальне) поняття щодо всіх процесуальних актів, які виносяться судами, тобто в значенні судження суду щодо всіх віднесених до його компетенції питань та незалежно від форми вираження [2, с. 7].

На думку І.В. Андронова, проблема полягає не стільки в тлумаченні тих норм закону, в яких категорії «судові рішення» і «рішення суду» вже використовуються, скільки в новому законодавстві, у якому відсутня усталена судова практика [21, с. 290].

В юридичній літературі науковцями неодноразово акцентувалась увага на необхідності перейменування глави 7 розділу III ЦПК України. Так, наприклад, В.І. Тertiшніков та О.М. Шиманович [22, с. 6], вказували, що в цивільному процесі рішення є індивідуальним процесуальним документом, у зв'язку з чим пропонували внести зміни до ст. 208 ЦПК України, виклавши її назву як «Види судових постанов» [23, с. 165]. Аналогічно І.В. Андроновим висловлювалась думка, що більш коректним для визначення родового поняття, що застосовується до всіх актів правосуддя в цивільному процесі слід вважати термін «постанови суду» [24, с. 205]. Реалізація висловленої у 2006 р. науковцем пропозиції щодо перейменування родового поняття для всіх актів правосуддя втратила свою актуальність з огляду на внесення Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. [25] до ч. 1 ст. 208 ЦПК України доповнень, якими була запроваджена нова форма судових рішень - постанови. На сьогодні, у науковій літературі обґрунтовуються пропозиції використання в якості родового терміну для всіх судових рішень, що ухвалюються судами наступних сдовосполучень: «ухвали суду першої інстанції» [26, с. 193], «процесуальні акти суду», «судові акти» [18, с. 191; 27, с. 16], «акти суду», «акти судової влади», запровадження яких дозволить уникнути наявної термінологічної невизначеності.

На мою думку, найбільш вдалим у нормативному застосуванні для позначення всіх судових рішень буде використання родового терміну – «судові акти». У зв'язку з цим, статтю 208 ЦПК України пропонується викласти у такій редакції: «Стаття 208. Судові акти

1. Судові акти викладаються у таких формах: 1) ухвали; 2) рішення; 3) постанови; 4) судові накази.

2. Будь-які питання, крім вирішення спору по суті, суд вирішує шляхом постановлення ухвали.

3. Судовий розгляд закінчується ухваленням рішення суду, а у випадках, передбачених цим Кодексом, постановленням ухвали або видачею судового наказу.

4. Перегляд судових рішень Верховним Судом України закінчується ухваленням постанови».

Урахування вказаної пропозиції законодавцем дозволить отримати принаймні три позитивні результати. По-перше, сприятиме усуненню термінологічної невизначеності, пов'язаної з використанням в діючій редакції ЦПК України «проблемного» поняття «судові рішення», по-друге, дозволить чітко регламентувати підстави за яких суд постановляє ухвали в процесі розгляду цивільних справ, в-третьє, сприятиме правильному розумінню учасниками цивільного процесу різниці між формами судових актів.

Враховуючи мету даної наукової статті розглянемо специфіку рішення суду в контексті його приналежності до сфери процесуальних юридичних фактів цивільного судочинства.

Рішення суду, як самостійна форма судових актів, являє собою акт волевиявлення органу судової влади, яке проявляється у застосуванні норми права до конкретного правовідношення. Рішення суду в цивільному процесі можна розглядати як:

- акт державного органу – органу судової влади, якими є загальні суди;
- дію суду з підведення підсумку при остаточному судовому розгляді цивільної справи у відповідній судовій інстанції;
- акт захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави чи суспільних інтересів – акт правозастосування;
- процесуальний акт-документ, який ухвалюється у встановленій формі і встановленого змісту;
- процесуальний юридичний факт, який призводить до виникнення, зміни або припинення правовідносин.

Аналіз вітчизняної юридичної літератури дозволив дійти висновку про відсутність відповідних наукових праць, в яких би рішення суду досліджувалось в якості процесуального юридичного факту. Опосередковано на дане питання звернув увагу М.О. Абрамов, зазначивши, що судові рішення – це владний акт, що пов'язує правову

норму з конкретним юридичним фактом і поширює дію норми на цей факт, встановлює права і обов'язки конкретних суб'єктів права [28, с. 84].

В якості юридичного факту рішення суду почало визнаватись відносно недавно, з набуттям чинності 01.01.2004 р. Цивільного кодексу України. В ч. 5 ст. 11 Цивільного кодексу України визначено, що у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду. Як результат, законодавець остаточно усунув спори в дискусії про те, чи може чи ні рішення суду розглядатися в якості юридичного факту.

Аналогічна позиція простежується і в доктрині цивільного права. Як наголошує М.О. Рожкова, правозастосовний акт-документ (судовий акт), який приймається уповноваженим державним судовим органом в установленому для цього спеціальному процесуальному порядку, включаючи в себе резолютивний висновок суду і є таким, що відповідає ряду формальних вимог, є юридичним фактом матеріального права, що тягне виникнення певних юридично значимих наслідків. Розгляд судового рішення в якості одного з видів юридичних фактів показує, що юридичним фактом, який породжує цивільні права і обов'язки є документ, що оформлює висновок суду за підсумками розгляду справи [29, с. 35].

Зважаючи на те, що питання визнання рішення суду юридичним фактом в матеріально-правовому аспекті фактично є вирішеним, в процесуальному відношенні вказане питання не отримало належного нормативного підтвердження.

В результаті аналізу положень ЦПК України встановлено, що рішення суду безпосередньо не визнається в якості процесуального юридичного факту, проте комплексний аналіз норм ЦПК України дозволяє зробити протилежні висновки.

Дійсно, рішення суду відіграє роль юридичного факту (як процесуального, так і матеріально-правового характеру), що виступає в якості завершального елемента юридично-фактичного складу в механізмі правового регулювання суспільних відносин та призводить не лише до відповідних матеріально-правових наслідків, але й виконує цілий ряд функцій процесуального характеру.

Серед існуючого обсягу функцій процесуальних юридичних фактів, перелік яких сформувався в теорії цивільного процесу (процесоутворююча, процесоперешкоджаюча, процесовідкладальна, процесозупиняюча, процесовідновлююча, процесозмінююча, процесоприпиняюча, прецедентоформуюча) [30, с. 13] для ухваленого судом рішення можуть бути притаманні такі функції: процесоутворююча, процесоприпиняюча, прецедентоформуюча.

Крім цього, на рішення суду як процесуальний юридичний факт вказують притаманні для нього статичні та динамічні ознаки.

Рішення суду, як статичний процесуальний юридичний факт, виконує процесоприпиняючу функцію. Специфіка процесоприпиняючої функції процесуальних юридичних фактів полягає в тому, що суд, у відповідності до положень ЦПК України, наділений повноваженнями щодо прийняття судових актів (ухвала, рішення, постанова), які за своїм змістом призводять до припинення цивільного процесу. Процесоприпиняючу функцію процесуальних юридичних фактів зазвичай поділяють на два види: абсолютну та відносну. У складних процесуальних правовідносинах відносна процесоприпиняюча функція процесуальних юридичних фактів проявляється в ухваленні судом рішень суду на відповідній стадії цивільного процесу, які в подальшому можуть бути оскаржені до суду вищестоящої інстанції. Розгляд та вирішення цивільної справи по суті в суді першої інстанції може завершитись ухваленням відповідного рішення суду (ст. 209 ЦПК України). В суді апеляційної та касаційної інстанції розгляд скарги може закінчуватись постановленням ухвали або ухваленням рішення суду, яким змінюється попереднє ухвалене рішення суду (ст.ст. 307, 336 ЦПК України). Перегляд судових рішень Верховним Судом України закінчується ухваленням постанови про повне або часткове задоволення заяви або про відмову у задоволенні заяви (ст. 360-3 ЦПК України). Постанову ухвалену Верховним Судом України слід вважати процесуальним юридичним фактом з відносною функцією

процесоприпинення, адже не зважаючи на те, що постанова Верховного Суду України є остаточною, проте вона може бути оскаржена з підстави, передбаченої пунктом 3 ч. 1 ст. 355 ЦПК України. Разом з тим, якщо рішення суду не оскаржується особами, які беруть участь у справі, то тим самим повноцінно реалізується його процесоприпиняюча функція. Процесоприпиняюча функція рішення суду, яке набрало законної сили, з огляду на його незаперечність, винятковість та преюдиціальність, також не є абсолютною, адже рішення суду з підстав визначених у ст. 361 ЦПК України в майбутньому може бути переглянуто у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Динамічна ознака рішення суду полягає в тому, що воно виступає в якості факту-передумови для вчинення нових процесуальних дій – процесоутворююча функція рішення суду. Так, судом за ініціативою осіб, які беруть участь у справі вчиняються відповідні процесуальні дії, які стають рушійною силою та відправною точкою самого цивільного процесу. Зародження, а фактично перехід до наступної стадії цивільного процесу розпочинається в результаті подання зацікавленою особою до суду: апеляційної скарги (ст. 296 ЦПК України), касаційної скарги (ст. 327 ЦПК України), заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України (ст. 358 ЦПК України), заяви про перегляд рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами (глава 4 розділу V ЦПК України).

В даному контексті слід говорити про двоступеневий зміст процесоутворюючої функції процесуальних юридичних фактів, адже повноцінні процесуальні відносини між судом та особами, які беруть участь у справі розпочинаються саме з моменту: постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження (ст. 297 ЦПК України), постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження (ст. 328 ЦПК України), постановлення ухвали про відкриття провадження Верховним Судом України (ст. 360 ЦПК України), постановлення ухвали про відкриття провадження за нововиявленими обставинами (ст. 364-1 ЦПК України).

Слід відзначити, що реалізація процесоутворюючої функції процесуальних юридичних фактів прямо залежить від дотримання та виконання заявником або скаржником вимог, встановлених цивільних процесуальних законодавством щодо форми, змісту та порядку подання таких процесуальних документів як: заява або скарга.

Окремо слід зупинитись на прецедентоформуючій функції рішення суду як процесуального юридичного факту. Після внесення змін та доповнень до ряду національних процесуальних нормативних актів, прийнятим 07.07.2010 р. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [25] фактично та юридично було узаконено існування «судового прецеденту» в цивільному процесуальному праві у вигляді ст. 360-7 ЦПК України. Як результат, у цивільному процесуальному праві склалась ситуація за якої де-факто існування «судового прецеденту» стало визнаватись як науковцями, так і практиками, в т.ч. суддями. У свою чергу, існування «судового прецеденту» не співпадало з базовими принципами романо-германської правової системи, що в кінцевому результаті призвело до утворення симбіозу елементів романо-германської та англо-саксонської правових систем в окремо взятій сфері цивільних процесуальних правовідносин.

Прецедентоформуюча функція рішення суду полягає в тому, що до Верховного Суду України разом із заявою про перегляд судових рішень, подаються копії судових рішень, про перегляд яких подано заяву, а також копії різних за змістом судових рішень, зокрема, і рішень суду, з яких вбачається неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, або вбачається неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права, при оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі або яке прийнято з порушенням правил підсудності або встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ.

Таким чином, рішення суду (ухвала) касаційної інстанції виступатиме підставою для отримання особами, які звертаються із заявою до Верховного Суду України, інформації про

неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального або процесуального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах і сприятиме практичній реалізації положень закріплених в ст. ст. 354-360-7 ЦПК України.

Крім вище зазначених функцій процесуального характеру, ухвалене рішення також виконує процесуальну інформаційну функцію. Наявність ухваленого судом рішення опосередковано презюмує факт відповідності встановленим процесуальним вимогам позовної заяви, заяви або скарги на підставі було відкрито провадження у справі, в результаті чого відбулось «зародження» процесу який трансформувався в його логічне завершення - ухвалення рішення суду. Ухвалене рішення суду вказує: на наявність цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності у осіб, які брали участь у справі; на дотримання вимог законодавства щодо сплати судового збору; на дотримання правил підвідомчості та підсудності цивільних справ.

Висновки. Дослідження проблемних питань, пов'язаних з визнанням рішення суду, як однієї із форм судових актів, в якості процесуального юридичного факту дозволяють сформулювати наступні теоретичні умовиводи та пропозиції законодавчого змісту.

1). З огляду на відсутність законодавчо закріпленого поняття «процесуальні юридичні факти» запропоновано його авторське визначення. Процесуальні юридичні факти – це обумовлені певними життєвими обставинами, нормативно-правовими приписами чи поведінковими факторами дії або бездіяльність учасників цивільного процесу, які призводять до процедурних наслідків, та з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення цивільних процесуальних правовідносин.

2). Аналіз чинного законодавства України, постанов Пленуму Верховного Суду України, доктрини цивільного процесуального права дозволив виявити термінологічну плутанину, пов'язану із використанням у нормативному, науковому та мас-медійному аспектах категорій «судові акти», «судове рішення» та «рішення суду» для позначення узагальнюючого процесуального явища - рішення суду. Наявність вказаної обставини обумовлено недосконалістю положень ст. 208 ЦПК України, в якій категорія «рішення» використовується у двох значеннях, як: 1) узагальнююче родове поняття для позначення всіх актів, що ухвалюються судами (судові рішення); 2) судовий акт, яким справа вирішується по суті (рішення суду).

3) З метою усунення нормативної суперечності, яка через низький рівень фаховості суб'єктів законодавчої ініціативи, яка призводить до серйозної термінологічної плутанини пропонується назву чинної ст. 208 ЦПК України «Види судових рішень» замінити на «Судові акти». При цьому пропонується не використовувати в назві вказаної статті слово «види», залишивши в ч. 1 ст. 208 ЦПК України для позначення різновидів судових актів слово «форми». Як результат, врахування законодавцем окресленої пропозиції сприятиме усуненню термінологічної невизначеності щодо використання в діючій редакції ЦПК України «проблемного» поняття «судові рішення» та сприятиме правильному розумінню учасниками процесу, в тому числі представниками мас-медіа, різниці між формами судових актів.

4) Рішення суду, як самостійна форма судових актів, являє собою акт волевиявлення органу судової влади, який проявляється у застосуванні норми права до конкретного правовідношення. Рішення суду в цивільному процесі можна розглядати як: акт державного органу – органу судової влади, якими є загальні суди; дію суду з підведення підсумку при остаточному судовому розгляді цивільної справи у відповідній судовій інстанції; акт захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави чи суспільних інтересів – акт правозастосування; процесуальний акт-документ, який ухвалюється у встановленій формі і встановленого змісту (встановлені реквізити); процесуальний юридичний факт, який призводить до виникнення, змінити або припинення правовідносин.

5) Рішення суду повинно розглядатись не лише в якості юридичного факту матеріального права, але й в повній мірі визнаватись в якості процесуального юридичного

факту, який призводить саме до виникнення, зміни або припинення саме цивільних процесуальних правовідносин. Як наслідок, в сфері цивільних процесуальних правовідносин рішенням суду притаманні такі функції: процесоутворююча, процесоприпиняюча, прецедентоформуюча, процесуальна інформаційна. Крім цього, для рішення суду як процесуального юридичного факту притаманні статичні та динамічні ознаки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
2. Авдюков М. Г. Судебное решение / Авдюков М.Г. – М. : Госюриздат, 1959. – 192 с.
3. Советское гражданское процессуальное право: [Учеб. пособие для юрид. вузов и фак.] / Отв. ред. проф. М. А. Гурвич. – М. : Высш. школа, 1964. – 536 с.
4. Абрамов С.Н. Гражданский процесс / С. Н. Абрамов. - 2-е изд., доп. и испр. – Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1950. – 227 с.
5. Тертишников В.І. Цивільний процес України: [навч. посіб.] / В.І. Тертишников. – Х. : Юракт, 2012. – 424 с.
6. Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс: [Учебник] / А.Ф. Клейнман. - М.: Изд-во МГУ, 1954. - 408 с.
7. Зейдер Н.Б. Судебное решение по гражданскому делу / Н.Б. Зейдер. – М.: Юрид. лит., 1966. – 192 с.
8. Гурвич М. А. Судебное решение: теоретические проблемы. / М.А. Гурвич. – М: Юрид. лит-ра, 1976. – 173 с.
9. Чечот Д. М. Постановления суда первой инстанции по гражданским делам / Д. М. Чечот. – Москва : Госюриздат, 1958. – 166 с.
10. Хахалева Е.В. Обоснованность решения суда общей юрисдикции: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15: Краснодар, 2005. – 193 с.
11. Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Особенная часть / Г. Л. Осокина. – М. : Норма, 2007. – 960 с.
12. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
13. Андронов І.В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України: автореф. дисс. ... канд. юрид.наук. 12.00.03 / І.В. Андронов. – Одеса, 2008. – 20 с.
14. Маслов В. В. Судові рішення та їх зміст під час застосування судового прецеденту / В. В. Маслов // Науковий вісник Херсонського державного університету (Серія «Юридичні науки»). – 2015. – № 1. – Т. 1. – С. 185-188.
15. Ясинок М.М. Судове рішення в позовному та окремому провадженні Цивільного процесуального права України (теоретичний аспект) / М.М. Ясинок // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 5. – С. 56-61.
16. Цивільний процес України: Підручник / За ред. Червоного Ю.С. – К. : Істина, 2007. – 392 с.
17. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / М. Й. Штефан. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2005. – 622 с.
18. Колотілова І. О. Судові рішення та рішення суду: співвідношення понять / І. О. Колотілова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – Вип. 10-2(1). – С. 190-192.
19. Фазикош Г.В. Судове рішення в цивільному судочинстві : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Г.В. Фазикош. – Харків : Б.в., 2008. – 20 с.
20. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 р. № 14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>
21. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: проблеми термінології / І.В. Андронов // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 66. – С. 287-293.
22. Шиманович О.М. Судові постанови у цивільному процесі України (на матеріалі рішень і ухвал суду першої інстанції): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О.М. Шиманович ; Київ. над. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2005. – 20 с.
23. Тертышников В. И. Основы гражданского судопроизводства Украины по новому ГПК Украины / В. И. Тертышников. – Х. : Изд. СПД ФЛ Вапнярчук, 2006. – 256 с.
24. Андронов І. В. Питання класифікації рішень суду в цивільному процесі України / І. В. Андронов // Університетські наукові записки. – 2006. – № 3-4. – С. 204-205.
25. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45. ; Ст. 529.
26. Штефан О. О. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / О. О. Штефан. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 360 с.
27. Кот О.В. Судові акти в господарському процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / О.В. Кот; Над. акад. прав, наук України, НДІ приват, права і підприємництва. – К., 2011. - 21 с.
28. Абрамов Н.А. Хозяйственное процессуальное право Украины: Учеб. пособие (курс лекций) / Н.А.Абрамов. – Х. : Одиссей, 2002. – 253 с.

29. Рожкова М.А. Судебный акт и динамика обязательства / М.А.Рожкова. – М. : Статут, 2003. – 140 с.

30. Братель О. Функції процесуальних юридичних фактів у цивільному судочинстві України / О.Братель // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 3. – С. 4-14.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Братель Олександр Григорович – кандидат юридичних наук, доцент, докторант Національна академія внутрішніх справ.

УДК 342.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ДОГОВОРУ

Валентина ВЛАДИМИРОВА (Кропивницький)

У статті на основі теоретико-правового аналізу розкрито сутність адміністративного договору, його правову природу, види та характерні ознаки і застосування в управлінській діяльності як засобу регулювання суспільних відносин.

Ключові слова: договір, адміністративний договір, правова природа, ознаки адміністративного договору, види адміністративного договору, державне управління, адміністративна діяльність, публічний інтерес, адміністративно-правові відносини.

В статье на основании теоретико-правового анализа раскрывается сущность административного договора, его правовая природа, виды, характерные признаки и применение в управленческой деятельности как способа регулирования общественных отношений.

Ключевые слова: договор, административный договор, правовая природа, признаки административного договора, виды административного договора, государственное управление, административная деятельность административно-правовые отношения, публичный интерес.

The essence of the administrative agreement, its legal nature, types and characteristic features and application in management as a means of regulating of social relations on the basis of the theoretical and legal analysis are defined in the article. It is noted that in the administration and carrying out of administrative contracts appropriate to apply the general requirements of the contract law there was established the civil law, in particular, such as the form of the contract, the consequences of failure, cases of recognition of the contract null and others. However, when considering these issues, the specific subject of the ruling of administrative agreement (in particular it applies to the issues of competence), which is not included in the civil law, should be considered.

Keywords: agreement, administrative agreement, legal nature, features of administrative agreement, governance, administrative activity, public interest, administrative and legal relations.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку українського суспільства характеризується фундаментальними трансформаційними процесами, що в свою чергу ставлять серйозні вимоги до формування договірних відносин. Їх застосування є досить актуальною проблемою, оскільки договір є підставою виникнення, зміни або припинення правовідносин, а також регулятором прав і обов'язків сторін. Тобто, це є правовим актом, укладання якого і набрання чинності має правові наслідки для його учасників, третіх осіб, а також встановлює взаємодію договірних зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти адміністративно - договірних відносин знайшли відображення в працях вітчизняних науковців: В. Авер'янова, К. Афанасьєва Ю. Битяка, А. Берлача, Т. Гуржій, Т. Коломоєць, В. Колпакова, С. Стеценка, С. Стефанюка, С. Скворцова С. Ківалова, Р. Куйбіди, В. Перепелюка, Д. Приймаченка, М. Смоковича, Н. Іваніцької та інших. Доречно, зазначити, що проблема застосування адміністративного договору як правового засобу регулювання суспільних відносин у сфері публічної влади, є в наукових дослідженнях теоретиків - науковців та практиків, що має актуальне значення у розвитку договірних стосунків системи публічно-правових зв'язків.

Мета статті полягає у визначенні правової природи та змісту адміністративного договору, розкритті основних аспектів формування адміністративного договору як основного правового механізму забезпечення ефективного функціонування державної влади.

Виклад основного матеріалу. Договору, як регулятору суспільних відносин була відведена особлива роль ще в Стародавньому Римі. Договори за тих часів були основною правовою формою, за якою здійснювався величезний товарний і господарський обіг. Оскільки їх правовий вплив відбувався у всіх сферах відносин. Римське договірне право